

ПЕДАГОГІЧНА ІСТОРІОГРАФІЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглядаються основні питання теорії педагогічної історіографії, як нової спеціальної історико-педагогічній дисципліні, що знаходиться на стадії формування. Висвітлені підходи науковців до визначення поняття «історіографія», встановлені мета та завдання педагогічної історіографії. Значну увагу приділено визначенню предмету та об'єкту педагогічної історіографії, визначені та проаналізовані функції педагогічної історіографії.

Ключові слова: історіографія, педагогічна історіографія, науковий апарат історіографії, підходи до визначення історіографії.

В статье рассматриваются основные вопросы теории педагогической историографии, как новой специальной историко-педагогической дисциплины, которая находится на стадии формирования. Освещены подходы ученых к определению понятия «историография», установлены цель и задачи педагогической историографии. Значительное внимание уделено определению предмета и объекта педагогической историографии, установлены и проанализированы функции педагогической историографии.

Ключевые слова: историография, педагогическая историография, научный аппарат историографии, подходы к определению историографии.

The article deals with main theoretical questions of pedagogical historiography, as a new special historical and pedagogical science which is still forming. It shows different approaches of scientists to the definition of “historiography”. The aim and tasks of pedagogical historiography are determined. Considerable attention is paid to determination of the subject and the object of pedagogical historiography. The functions of pedagogical historiography are exposed and analyzed.

Key words: historiography, pedagogical historiography, scientific apparatus of historiography, approaches to the definition of historiography.

Постановка проблеми. Здобуття незалежності України викликало зростання наукового інтересу до національного історико-педагогічного процесу, до вивчення духовної спадщини українського народу. Дослідження з педагогічної історіографії є дуже важливими, адже сприяють формуванню національної самосвідомості. «Розбудова української держави вимагає високого рівня національної свідомості її народу», – зазначав В.Ф.Жмир [4, с. 150], яка пов'язана

з усвідомленням національної цілісності, забезпеченням спадкоємності педагогічного й історико-культурного процесу та розумінням власного місця в історії. Значну роль у формуванні національної свідомості відіграють, на думку багатьох науковців (І.Загорного, В.Кравченка, Ю.Пінчука, П.Скрипника та ін.), історіографічні дисципліни. Вивчення минулого, осмислення здобутків та прорахунків попередників, вітчизняного педагогічного та історичного досвіду є однією з умов подальшого розвитку не тільки педагогічної науки, але й суспільства в цілому. Література, наукова спадщина (педагогічна, історико-педагогічна, історична, історико-соціологічна, історико-культурна та ін.) «накопичували» в собі дух і наукову думку українського народу. Підвищення наукового інтересу до історіографії сприяє посиленню уваги до її теоретичних питань. Відомо, що «рівень науки – це, перш за все, рівень розвитку ... теоретичного узагальнення матеріалу».[11, с.102].

Аналіз досліджень свідчить, що в останні десятиріччя з'явилася значна кількість робіт історіографічного характеру. З одного боку, це свідчить про зрілість історико-педагогічної науки (С. Гончаренко, Н. Гупан, М.Євтух, І.Зязюн, С.Мікулинський, Н. Ничкало, О. Сухомлинська та ін.). З іншого, – будь-яка наука вимагає ретельного дослідження своєї власної історії. «Історія кожної науки має два невідривно зв'язаних між собою боки: історію накопичення знань та історію розвитку поглядів, тобто історію того, як осмислювались й узагальнювались накопичені фактичні знання, – історію концепцій і теорій, що змінювались». [6, с. 7].

Педагогічний словник визначає історіографію як нову історико-педагогічну дисципліну (що вивчає історію розвитку історико-педагогічного знання), яка ще формується, але перші історіографічні дослідження історико-педагогічного характеру (В.Роднікова, О.Селіхановича, К.Харламповича), що аналізували існуючі праці з окремих історико-педагогічних питань та робили спроби прослідкувати розвиток історико-педагогічної науки, з'явилися на теренах України ще у ХІХ ст..

На початку ХХ ст. міцну основу української педагогічної історіографії заклали роботи С. Ананьїна, Г.Іваниці, О.Лотоцького, Я.Мамонтова, О.Музіченка, В.Науменка, С.Постернака, С. Русової, Я. Чепиги та ін. Їхні праці також були присвячені окремим історико-педагогічним аспектам, а саме, найактуальнішому з них – розвитку української освіти. Вони характеризували стан української освіти починаючи з кінця ХІХ ст. (у дореволюційній Україні, в часи Національно-демократичної революції та після неї), висвітлювали історію створення та розвитку української національної школи, демонстрували різні педагогічні думки щодо даної проблеми.

У 20-ті роки історіографічну «естафету» перейняли М.Авдієнко, М.Миронов, Я.Ряппо, С.Синицький, М.Скрипник та ін., котрі продовжували аналізувати історію створення та розвитку української радянської школи. Проте, у зазначений період значно відрізняються історіографічні дослідження М.Гордієвського, який намагався представити не окрему проблему, а загальний процес розвитку історико-педагогічної науки свого часу: її проблематику, методологію та ставлення науковців й освітян до тих чи інших явищ та фактів.

Подальші історико-педагогічні праці історіографічного характеру до 60-х рр. представляли українську науку або в контексті розвитку історії педагогіки СРСР в цілому (М.Грищенко, В.Помагайба, В.Чепелев), або вивчали окремі проблеми (М.Грищенко, М.Даденков, С.Чавдаров, М. Ярмаченко). В цей період варто виділити окремо роботи О.Дзеверіна. Його дослідження відрізнялися ґрунтовністю, до того ж , на відміну від інших науковців, він розглядав розвиток української історико-педагогічної науки на протязі сорока років (1917-1957) як самостійний цілісний процес, що має зв'язки, але не є частиною загально радянської історії педагогіки.

З 60-х рр. відбувається посилення наукового інтересу до розвитку історії педагогіки. Так, у 60-80-ті роки знаходимо праці О.Бендара, С.Бабишина, В.Гомонайя, О. Дзеверіна, Б.Мітюрова, М. Ніжинського, І. Пуха, В.Струбицького, М. Ярмаченка та ін., щодо конкретної проблеми з історії педагогіки.

Кінець 80-х рр. – початок 90-х рр. ознаменував новий етап у розвитку історіографії української історико-педагогічної науки: історіографічна складова з'явилася і стала обов'язковим компонентом у дисертаційних роботах або в дослідженнях історико-педагогічного характеру. Щоб визначити завдання дослідження, необхідно з'ясувати, чого вже досягли науковці у конкретному питанні, у чому полягають їх досягнення та недоліки.

Але питання теорії педагогічної історіографії майже не були предметом досліджень вітчизняних науковців. Винятком є праці історика та педагога Н.Гупана, в яких автор визначає поняття «історіографія», виділяючи при цьому вузьке та широке розуміння даного терміну, та детермінує предмет педагогічної історіографії. Е.Дніпров ще в 80-ті рр. ХХ ст. вказуючи на «невпорядкованість понятійно-термінологічного апарату» історіографії й «непробудженість історіографічної свідомості в історії педагогіки», що гальмує становлення педагогічної історіографії як науки [3, с.5], намагався у своїх роботах здолати вказані недоліки. Теоретичні питання української історіографії знайшли відображення в дослідженнях істориків – Д.Багалія, В.Іконнікова, Я.Калакури, І.Колесник, Є.Луняка та ін., котрі розробляли лекційні курси та склали підручники по українській історіографії для студентів-істориків, де ретельно викладали своє бачення предмету історіографії, її завдань, методології, її місця в структурі історичної науки та зв'язок з іншими науками.

Мета статті. На основі аналізу літератури визначити поняття педагогічної історіографії, її науковий апарат: мету, завдання, предмет, об'єкт. З'ясування її функцій – є завданням.

Виклад основного матеріалу. Починаючи вивчати будь-яке теоретичне питання, перш за все, потрібно визначити поняття наукових термінів, що складають основу даного питання. Так, термін «історіографія» має грецьке походження та складається зі слів: *історія*, що значить «сповідь про минуле», й *графо* – «писати». Таким чином, дослівно історіографія означає «письмова розповідь про минуле». Тому в стародавні часи та середні віки історіографами називали істориків, які слугували при дворах імператорів та фараонів, королів і

царів й описували історичні події з офіційної точки зору. І тільки після появи та утвердження історичної науки (у XVIII ст.), накопичення історичних знань, історичної літератури виникла практична необхідність у вивченні розвитку історичної думки, історичної науки взагалі. На рубежі XIX і XX ст. українська історіографія відділилася в окрему науку. В загальному комплексі історіографічних досліджень виникли також та отримали розвиток галузеві історіографії, серед яких виділяється й педагогічна історіографія.

Сучасні науковці розглядають термін «педагогічна історіографія» у широкому та у вузькому розуміннях. Так, у монографії Н.Гупана знаходимо таке визначення широкого розуміння історіографії: «історіографія – це системний аналіз та узагальнення великого масиву літератури, що видавалась з певної галузі наукового знання, з метою висвітлення процесу розвитку науки та відповідних методів дослідження певного, досить великого за часом, історичного періоду». [2, с. 36]. Історіографію конкретної педагогічної проблеми (наприклад, вивчення педагогічної персоналії, становлення та розвитку української народної школи, освіти та ін.) або хронологічного періоду (наприклад, радянського періоду, 20-30 тих рр. тощо) автор пропонує розглядати як вузький сенс даного терміну.

На основі аналізу літератури можна виділити декілька підходів істориків до трактування історіографії в широкому розумінні цього слова. Одні науковці (К.Петряєв, Л.Черепнін) вважають історіографію наукою. Так, російський вчений Л.Черепнін розуміє під історіографією «науку, яка вивчає розвиток історичної науки в цілому в будь-якій країні або в ряді країн, з'ясовує, як поступово склалися уявлення про минуле людства, про розвиток суспільства». [14, с. 4]. Другі (Є.Городецький, Я.Калакура, І.Колесник) – розглядають її як спеціальну галузь науки. Наприклад, Я.Калакура визначає українську історіографію як «спеціальну галузь історичної науки, яка вивчає тенденції розвитку історичних знань, української історичної думки, діяльність наукових осередків та центрів історичної науки, внесок визначних українських істориків у збагачення історичних знань». [7, с. 11]. Треті (В.Іллерецький, І.Кудрявцев, Є.Луняк та ін.) – схильні до думки, що «історіографією називають наукову дисципліну, що вивчає

процес розвитку історичної науки». [9, с. 15]. Четверті (І.Галкін, О.Данілов, М.Марченко, М.Нечкіна, Н.Рубінштейн та ін.) – вбачають в історіографії історію історичної науки, історичних знань. Визначення М.Марченка може слугувати яскравим прикладом такого підходу: «історіографія це історія історичних знань, історія науки про розвиток людського суспільства та історичної думки чи то в цілому, чи окремого якогось народу». [10, с. 3]. У вузькому ж значенні історіографія розуміється як широкий круг монографій, досліджень, статей, присвячених певному історичному періоду або проблемі, що розглядається в рамках одного чи кількох періодів. Деякі науковці (Є.Луняк, Л.Черепнін, О.Вайнштейн та ін.) у вузькому сенсі історіографії відокремлюють історіографію питання від історіографії періоду, виділяючи, таким чином, три значення даного терміну.

Але не всі історики погоджуються вживати вказаний термін в вищезначених розуміннях. Так, російський істориків О.Сахаров вважає, що історіографією не можна називати «історію історичної науки», «слово «історіографія» повинно вживатися там, де мова йде про аналіз літератури з будь-якої проблеми» [12, с. 127], тобто відкидає широке значення і пропонує замість «історіографії» в широкому сенсі цього слова вживати словосполучення «історія історичної науки».

Щодо педагогічної історіографії, то за думкою Е.Дніпрова, цей термін є двояким і відображує «...і спеціальну історико-педагогічну дисципліну, і всю сукупність робіт, що розглядають проблематику історії просвітництва, освіти, школи і педагогічної думки.» [3, с. 5]. Таким чином, науковець поєднує широке та вузьке значення терміну «історіографія» у своєму визначенні педагогічної історіографії. Більш того, Е.Дніпров вбачає у даному терміні «частину умовності», яку пов'язує зі словом «педагогічна». Причина полягає в тому, що педагогічна історіографія вивчає дуже широке коло робіт. Крім суто історико-педагогічних праць, вона аналізує й інші дослідження, присвячені педагогічній тематиці, як то: художні, загальноісторичні, історико-культурні, історико-соціологічні тощо. Однак таке широке поле діяльності педагогічної історіографії є

цілком виправданим: по-перше, історія педагогіки тісно пов'язана з історією, по-друге, предмет самої історії педагогіки є багатограним. Він охоплює як теорію, так і практику, як виховання, так і навчання й освіту в цілому на всіх рівнях, як державну політику з педагогічних питань, так і навчально-виховну роботу сім'ї та школи. Таким чином, розділяючи погляди Е.Дніпрова, визнаємо, що педагогічна історіографія має право на існування в якості самостійної науки.

У тлумаченні терміну «історіографія» погоджуємось з більшістю науковців (Н.Гупаном, Я.Калакурою, Є.Луняком, М.Марченком, Л.Черепниним та ін.) про існування двох сенсів даного поняття. Так, під педагогічною історіографією в широкому значенні цього слова будемо розуміти науку, яка вивчає процес розвитку педагогічної науки, з'ясовує, як поступово еволюціонувала педагогічна думка на протязі великого за часом історичного періоду. За мету педагогічна історіографія має з'ясувати зародження педагогічної науки, розвиток та здобутки педагогічної думки. Системний аналіз накопиченої педагогічної, історико-педагогічної, історико-соціологічної, історійко-культурної, художньої та ін. літератури допомагатиме розв'язувати завдання, які висуває педагогічна історіографія. До них відносимо:

- з'ясувати, коли і як зародилася педагогічна думка, де полягають її витoki, які основні етапи вона пройшла у своєму розвитку і якою є сучасна педагогічна наука;

- вивчити питання про процес накопичення педагогічних знань, про внесок провідних педагогів, мислителів та громадських діячів, встановити, хто з них зробив найбільш помітний вклад у розвиток педагогічних знань;

- визначити, як змінювалась педагогічна проблематика: які питання ставилися на різних етапах розвитку педагогічної науки, чому педагогічна проблематика змінювалась, як поширювалась педагогічна проблематика з розвитком педагогічної науки, чому та в якому напрямку відбувалося її розширення;

- відобразити виникнення та зміни педагогічних теорій, які вплинули на розвиток історико-педагогічного процесу, дізнатися, як різні педагоги ставилися до нових та попередніх педагогічних течій;

- дослідити питання про те, як вводилися до наукового обігу нові педагогічні джерела та як змінювались методи вивчення педагогічних джерел, вивчити розвиток методології історико-педагогічної науки;

- висвітлити вплив конкретно історичних умов на розвиток педагогічної думки та педагогічної науки.

Кожна наука має свій предмет дослідження, «вказати її предмет – значить визначити і саму науку», – визначає Б.Кєдров. [8, с. 441]. Ще у 1891 р. В.Іконніков в «Опыте русской историографии» писав про те, що предмет історіографії полягає в «критичному вивченні джерел і літератури в їх постійному розвитку». [5, с. 258]. Питання про предмет історіографії є складним і дискусійним серед вітчизняних педагогів та істориків. Проблема полягає у неоднозначності самого терміну «історіографія». Спочатку предметом історіографії вважалися лише праці «академічних вчених» [12, с.103], тобто фахівців-професіоналів, що працювали в академічних та наукових установах. Згодом предмет історіографічних досліджень став охоплювати літературу, яка зовсім не належить до академічних досліджень, але саме вона збагачує історіографію новим розумінням педагогічного та історичного розвитку. Вивчення чи то педагогічних, чи історичних поглядів громадських діячів, письменників, політиків, видатних мислителів є не тільки цікавим, але й дуже важливим для встановлення зв'язків розвитку науки з соціально-політичними та духовно-культурними умовами життя країни та її народу.

Еволюція розуміння предмету історіографії, як спеціальної історичної дисципліни, йшла у напрямку від історіографії різновиду суспільно-політичної дімки до самого широкого охоплення всіх можливих витворів культури на історичну тематику, тобто від історіографії історичної думки – через історіографію історичної науки – до історіографії історичних знань в цілому. Як справедливо відмічає Є.Городецький «серед вчених стало переважати широке

розуміння предмета історіографії як історії історичної науки, всіх її галузей, наукових напрямів..., структури проблематики на кожному етапі наукового процесу та зміни в цій структурі, закономірності розвитку історичної науки». [1, с. 100].

Розширення предмету історіографії, за думкою багатьох науковців (В.Мавродіна, О.Сахарова, Л.Черепніна та ін.) свідчить про зростання та розвиток історіографії як спеціальної галузі науки.

Отже, предметом педагогічної історіографії можна вважати закономірності нагромадження знань і розвитку педагогічної думки, становлення і збагачення педагогічної науки. Предметом педагогічної історіографії не є увесь історико-педагогічний процес, наповнений різноманітними подіями, фактами, явищами. Педагогічна історіографія вивчає той матеріал, який висвітлює розвиток знань про історико-педагогічний процес, розвиток історико-педагогічної науки. Педагогічна історіографія встановлює також внесок попередників у педагогічну науку, аналізує наступність розвитку науки.

Предмет дослідження будь-якої науки тісно пов'язаний з об'єктом її дослідження. Так, об'єктом педагогічної історіографії, як свідчить аналіз літератури, являються результати наукових розвідок педагогів, що мають форму монографій, наукових робіт, матеріалів науково-практичних конференцій, наукових збірників, періодичних видань тощо. Об'єкт педагогічної історіографії становить як діяльність окремих науковців, так і наукові розробки педагогічних установ: педагогічних Вишів, кафедр, товариств та ін.. Всі об'єкти педагогічної історіографії міцно пов'язані. Системне вивчення вищезначених об'єктів допоможе встановити витoki педагогічної думки, етапи розвитку педагогічної науки, тобто вирішити завдання, які встановлює педагогічна історіографія.

Як і загальна історіографія, педагогічна історіографія виконує ряд функцій. Так, Я.Калакура виділяє такі основні функції загальної історіографії: пізнавальна, методологічна, конструктивно-критична, прогностична, світоглядна тощо. [7, с.17]. Розглянемо означені функції стосовно педагогічної історіографії.

Пізнавальна функція витікає із самої сутності педагогічної історіографії, яка відображує процес накопичення педагогічних знань, виникнення та розвиток педагогічної науки. «Вивчаючи історію зародження і розвитку української історичної думки, ... глибше усвідомлюєш її витoki, національну самобутність, окремішність і нерозривний зв'язок зі світовим історіографічним процесом». [7, с.17]. Вислів Я.Калакури про пізнавальну функцію української історіографії цілком вірно характеризує і педагогічну історіографію.

Значимо, що пізнавальна функція педагогічної історіографії поєднує предмет та об'єкт історіографічного дослідження, оскільки педагогічна історіографія займається не лише практичною стороною історико-педагогічних праць, але й теоретичною: визначає провідні тенденції розвитку педагогічної думки, з'ясовує закономірності цього розвитку. Педагогічна історіографія закріплює ті парадигми педагогічної науки, котрі отримали найбільшого визнання, підтримку історіографічною практикою.

Методологічна функція педагогічної історіографії дедалі виявляється все більше. Це пояснюється критичним осмисленням та відбором методологічних принципів педагогічного пізнання, найбільш ефективних методів дослідження. Педагогічна історіографія покликана не тільки описувати та підбивати підсумки досліджень. З цього приводу О.Сухомлинська наголошує, що історіографічні роботи мають «виступати саме як методологія, побудова власної концепції на аналізі зробленого або ж оцінювання, порівняння різного роду концепцій щодо обраного предмета й вибору найпридатнішого», а не носити лише описовий характер добору цитат та висловів. [13, с. 8-9].

Конструктивно-критична та прогностична функції педагогічної історіографії виявляються саме в критичній оцінці здобутків попередніх поколінь. Історіографія дозволяє виявити «слабкі ланки» в педагогічній проблематиці, окреслити питання що потребують подальшого вивчення або нового погляду. Завдяки педагогічній історіографії формується творче мислення науковців, вона сприяє критично-оцінювальному ставленню до педагогічної спадщини.

Світоглядна або аксіологічна функція педагогічної історіографії пов'язана з формуванням національної самосвідомості, з усвідомленням національної цілісності, забезпеченням спадкоємності педагогічного й історико-культурного процесу та розумінням власного місця в історії; розкриває взаємозв'язок історико-педагогічної науки з іншими науками: історією, філософією, культурологією.

Отже, аналіз наукової літератури дозволяє зробити такі **висновки**:

- педагогічна історіографія є новою спеціальною історико-педагогічною дисципліною, яка вивчає процес розвитку педагогічної науки, з'ясовує генезис педагогічної думки на протязі великого за часом історичного періоду;

- мета даної науки полягає в з'ясуванні зародження педагогічної науки та здобутків педагогічної думки;

- педагогічна історіографія висуває низку завдань, зокрема – простежити еволюцію педагогічної думки, визначити її витoki, основні етапи розвитку, з'ясувати стан сучасної педагогічної науки;

- предметом педагогічної історіографії є закономірності нагромаджень знань і розвитку педагогічної думки, становлення і збагачення педагогічної науки, об'єктом – являються результати наукових розвідок;

- педагогічна історіографія виконує наступні функції: пізнавальну, методологічну, конструктивно-критичну, прогностичну, світоглядну тощо.

Перспективами подальшої розвідки можна вважати вивчення методології педагогічної історіографії, її джерел, періодизації тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городецкий Е.Н. Историография как специальная отрасль исторической науки / Е.Н.Городецкий // История СССР. – 1974. – №4. – С.96-116.

2. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. / Н.М.Гупан – К.: «А.П.Н.», 2002. – 224с.

3. Днепров Э.Д. Русская школа и педагогическая мысль первой половины XIX века: советская историография и методологические проблемы изучения / Э.Д.Днепров // Актуальные вопросы историографии и источниковедения истории

школы и педагогики: Сб. науч. тр./Под ред. Э.Д.Днепров и О.Е.Кошелевой. – М.: Изд. АПН СССР, 1986. – 230с.

4. Жмир В.Ф. На шляху до себе: Історія становлення української національної свідомості / В.Ф.Жмир // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №4. – С. 144-163.

5. Иконников В.С. Опыт русской историографии. Т.І. Кн. 1. / В.С.Иконников – Киев, 1898. – ССХХХ с.

6. Историография истории СССР с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции / Под ред. В.Е. Иллерецкого и И.А.Кудрявцева. – М., 1971. – 511с.

7. Калакура Я.С. Українська історіографія. / Я.С.Калакура – К.: Генеза, 2004. – 495с.

8. Кедров Б.М. Классификация наук. Т. II. / Б.М.Кедров – М., 1965. – 472с.

9. Луняк Е.М. Матеріали з української історіографії: Навчально-методичний посібник для студентів істориків заочної форми навчання. / Е.М.Луняк – Ніжин: НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. – 135с.

10. Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.). / М.І.Марченко – К.: Вид-во Київського унів., 1959. – 256с.

11. Сахаров А.М. О предмете историографических исследований / А.М.Сахаров // История СССР. – 1974. – № 3. – С. 90-112.

12. Сахаров А.М. Методология истории и историография (статьи и выступления). / А.М.Сахаров – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 216с.

13. Сухомлинська О.В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / О.В.Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С.6-12.

14. Черепнин Л.В. Русская историография до XIX века: Курс лекций. / Л.В.Черепнин – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1957. – 307с.